

Méry Margit

Az Alsó-Garam mente népviselete

Bevezetés

Az Alsó-Garam mente napjainkig élő hagyományos paraszti öltözetét a szakirodalom és a köztudat *kurtaszoknyás viselet* néven ismeri.¹ E viseleti csoportot mindössze hat falu képviseli, Kéménd, Bény, Kőhidgyarmat, Kisgyarmat, Garampáld és Bart. A XIX. század végéig a szomszédos Kicsind viselete is azonos volt az említett falvakéval. Bár a szakirodalom nem tesz erről említést, a legújabb recens gyűjtések ezt igazolják. Amíg Kicsindről a múlt század végéig Kőhidgyarmatra jártak templomba, addig az asszonyok *kurtaszoknyás viselet*ben jártak (ennek a korai viseletnek konkrét tárgyi anyagára ez ideig, sajnos nem sikerült rábukkannunk). Amikor a falu Garamkövesd egyházi filiáléja lett, akkor kezdték elhagyni a kurta szoknyát, és átvették Garamkövesd hosszú szoknyás öltözetét, de csupán rövid időre. Az első világháború után kezdtek átöltözni városias öltözetbe, és a második világháború után ezt is elhagyták. A XX. század elején, amikor a *kurta szoknyás viselet* iránt megnőtt az érdeklődés, Kicsinden már nem viselték, a szakirodalom ezért csupán hat falut emleget.

A hat falu viselete teljesen azonosnak mondható, bár megkülönböztető jegyei minden falunak voltak. Az itt élők, főleg a legények, első látásra meg tudták mondani, hogy melyik leány melyik faluból való.

A *kurtaszoknyás viselet* csipőig meghosszabított derekával és sajátos módon elkészített és viselt szoknyaival élesen elhatárolódik a szomszédos területek viseletétől, annak ellenére, hogy a hat falu nem képez sem földrajzi, sem közigazgatási egységet.

Déli és nyugai szomszédságában a hosszú szoknyás Muzsla-Ebed környéki viseleti csoport, keletre az Alsó-Ipoly menti (Ipolyszalka, Helemba, Bajta, Leléd, Kiskeszi) és északra az ugyancsak hosszú szoknyás Csata és környéke viseleti csoportok különíthetők el élesen az Alsó-Garam mente különleges viseletétől. A jellegzetes haj- és fejviseletük nagyobb területtel mutat rokonságot. A lányok szalagba burkolt haja megtalálható Zsitvabesenyőn, Martoson, Felsőkirályin és Zoboralján is. A menyecskék aranyos kontya szintén járuléka a zsitvabesenyői, naszvadi, martosi viseletnek, és a múlt században a Muzsla környéki viseleti csoportnál is megvolt. Az aranyos kontyhoz tartozó *pintli* ugyancsak megtalálható Zsitvabesenyőtől kezdve egészen a Felső-Ipoly mentéig (Ipolybalog környéki viseleti csoport². Jellegzetes vállkendőjük a *nyecces kendő* megtalálható nyugatra (Udvardon, Kürtön) és keletre (Alsó-Ipoly menti viseleti csoport, Ipolyszalka, Helemba stb.) egyaránt. A csipőre kötött szoknya nyugatabbra, Kürtön fordul elő, bár nem annyira hangsúlyosan, mint az Alsó-Garam mentén. A női öltözethez tartozó ünnepi piros csizma is megvolt a régebbi martosi viseletben.

A férfiak viselete megegyezik a környező viseleti csoportok férfiöltözetével – több archaikus vonás megőrzésével.

Az Alsó-Garam menti viseleti csoport differenciálódásában döntő szerepe a női szoknyák készítési és viselési módjának és a meghosszabbított deréknak van, és csupán másodlagosan a női főkötőnek, vállkendőknek, piros csizmának, valamint a további viseletkiegészítőknek (szalagok mennyisége, viselési módja, ezüstlánc stb.).

Kutatástörténeti áttekintés

A különleges *kurtaszoknyás viselet* viszonylag korán, már a múlt század első felében felhívta magára az érdeklődők figyelmét. Az első híradás 1839-ből származik John Paget angol földbirtokos tollából, aki beutazva Magyarországot kétkötetes könyvben ismertette meg Angliát Magyarországgal.³ A Garam völgyében tett látogatásáról többek között ezt olvashatjuk: „*Itt a Garam völgyében, amelynek egyes részei olyan gyönyörűek, hogy hajlamos vagyok a Vág völgyéhez hasonlítani, újra megfigyeltük azt a különös szokást – amit, ha nem tudnám, hogy a törökök sose hatoltak be Magyarországnak ebbe a részébe, az ő hatásuknak tulajdonítottam volna –, hogy az asszonyok befátyolozzák arcuknak alsó részét. A lányok csak az állat rejtik el, de a férjes asszonyok a száját is. Ez a bekendőzés, mint a keleti fátyol, egy hosszú, fehér vászonruhával történik, amit a tej köré tekernek, hogy szorosán megkössék, azután a nyak köré kötik, keresztezve az arcot, úgy, hogy lecsüngjön a kebelre. Figyelemre méltó, hogy ugyanazok a személyek, akik nagyon szemérmetlennek éreznék, ha takaratlan fejjel és arccal járnának, olyan rövid pendelyt hordanak, hogy az nem éri a csizmaszár tetejét, ennek következtében barna térdük tölti ki a közt, amelyet illetlenség árnyalata nélkül mutogatnak . . .*” A garam menti viselet rövid szoknyája tehát már Pagetnek is feltűnt. Kresz Mária ugyan kérdésesnek tartja, hogy a Garam völgyi fejviseletről közölt részlet vajon magyar vagy szlovák nőt mutat-e be,⁴ ám a korábbi és a legújabb szlovák kutatások⁵ egyértelműen igazolják, hogy a Garam mentén a szlovák nők soha nem viseltek rövid szoknyát, feltehető tehát, hogy John Paget az Alsó-Garam mente, pontosabban az említett hat falu viseletét ismertette. A szlovákiai magyarok körében végzett viseletgyűjtések⁶ is azt igazolják, hogy a rövid szoknya viselése a Garam mentén csupán az említett szűk területre volt jellemző.

A századfordulón a Magyarország Városai és Vármegyei sorozatban Móricz Zsigmond Esztergom vármegye népének leírásánál tesz említést a bényi asszonyok és férfiak öltözetéről.⁷ A *kurtaszoknyás viseletet* „*érdekesnek*” mondja, de említést sem tesz a meghosszabbított derékről vagy a rövid szoknyáról. Sőt a *potándli* ismertetésénél azt írja, hogy „*a derekán van a szoknyatartó*”. A mellékelt fényképfelvétel valójában a derék alá, és nem a csípőre erősített szoknyákról tesz bizonyosságot, s azok hossza is fél láb-számig ér. Az ismertetés felsorolja csaknem az összes női öltözetdarabot, amelyek előfordulása, változásai napjainkig nyomon követhetők. A férfiak ruházatát egyszerűnek mondja, „*. . . olyan, mint a magyar földművesé általában*”.

A következő tudósítás 1913-ból Novák József Lajostól származik, aki *Adatok Bény község néprajzához*⁸ című dolgozatában részletesen ismerteti többek között a bényi férfiak, nők és gyermekek viseletét is.

A férfiak viseletét Novák is egyszerűnek, „*esetlennek*” tartja, viszont a nőiről úgy nyilatkozik, hogy „*egyrészt oly érdekes és eredeti, hogy már azért is megkülönböztető figyelmességre utal; másrészt bizonyos tekintetből annyi művészi ízlést tár fel, aminővel alig találkozzunk más vidéken*”. Rész-

letesen leírja a század eleji női haj- és fejviseletet, és az egyes öltözetdarabokat, az ismertetésből azonban nem tűnik ki a női szoknyák hossza, illetve a kurtasága, ami az itteni öltözet egészének az egyik lényeges meghatározója. A tanulmányhoz mellékelte rajzok a nők öltözetét hosszúnak, helyenként bokáig érőnek tüntetik fel. Ezek azonban, egymásnak is ellentmondva, előlről hosszúnak, hátulról már jóval rövidebbnek tüntetik fel a nők szoknyáit. A meghosszabbított derekat viszont részletes rajzon is bemutatja, és nagyon szépen tartja.

Az utóbbi két tudósítás alapján fogalmazták meg többen is⁹, hogy a legelső szoknyájuk a boka fölött tenyérynire végződik, a többi felfelé 1-1cm-rel rövidebb. A múlt század végéről és századunk elejéről ismerjük Alsó-Garam mentéről a leghosszabb szoknyákat, s ezek sem értek fél láb-szárnál lejjebb. A meghosszabbított derék a XX. században egyre hangsúlyozottabb, és a szoknya egyre rövidebb lett, napjainkra már a térdet sem takarja.

1976 óta több alkalommal végeztünk gyűjtéseket a felsorolt falvakban, ezek alapján, valamint az ismertetett irodalom felhasználásával mutatjuk be a XIX. század végi és a XX. század eleji hagyományos öltözetet, amely napjainkig élőnek mondható, bár általánosan csak az idős generáció viseli. A fiatalok az 50-es 60-as években kezdték elhagyni, napjainkra már csak színpadi kosztümként viselik.

A gyermekkor öltözetdarabjai

Csecsemőviselet

A pólyás korú gyermek viselete csupán néhány darabból állt: *ing*, *köldökfásli*, *süsü*, *pelenka*, *rékli*, *pólyavánkus*, *pólyakötő*. Az *ing* rendszerint puha, mosott anyagokból készült. Fehér gyolcsból készítettek egy ünnepi inget, és hétköznapra kettőt színes flanel mosóanyagból. Az ingecske hátul nyitott, a vállán *galannal* kötődött. A *köldökfáslit* rendszerint gyolcsból vagy színes anyagokból hasították. Négyujjnyi széles, egy rőf hosszú volt, a végére *galanyt* varrtak, amivel megkötötték. 2-3 hónapos korig használták. A *süsü tarkassapka* (Garampáld) mindennapi használatra sötétebb mosóanyagból, az ünnepi fehér, vagy világos anyagból készült. Két részből szabták. A hátsó része alul sima, felül félköríves, a másik rész fültől fűlig takarta a fejet. A *keresztelői süsüt* fodorral, csipkével, piros vagy égszínkék szalaggal díszítették. A fiúkét általában égszínkék szalaggal díszítették. Elöl kötődött, szalaggal az ünnepi, *galannal* a hétköznap. A *bundás sapka* (Garamplád) vagy *fodros süsü* megfelel a süsü formájának, de ezt pamutból kötötték, vagy barhentanyagból varrták; fodorral díszítették. A *pelenka* rendszerint használt, mosott anyagokból került ki, leggyakrabban elhordott barhentszoknyákból vagy régi vászonpendelyből. A *rékli* ugyancsak házilag készült sötétebb barhent- vagy kartonanyagból. Szabása hasonló az ingecskééhez, azzal a különbséggel, hogy ez elöl csukódott gombokkal. Garampáldon a réklit hátul gombolták, piros, fehér vásárolt zsinórral díszítették. A *pólyavánkus* négyzet alakú, kisebbségi méretű vánkos volt. A keresztelői fehér gyolcsból készült, egyik sarkára fodrot varrtak. Ünnepeken is ezt használták. Hétköznapra kockás, csíkos tarka anyagokból varrtak kettőt, fodor nélkül. A *pólyakötő* üzletben vásárolt szövött, piros-fehér virágmintás, 3 ujjnyi széles, 2 méter hosszú pamutszalag. Ebből is kettőt-hármat vásároltak. Amit ünnepeken használtak, annak a végére külön megkötő *szalagot*, a hétköznapra *galanyt* varrtak.

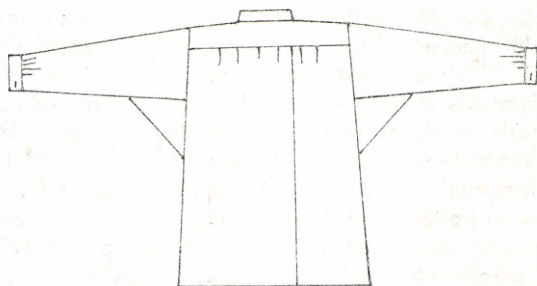
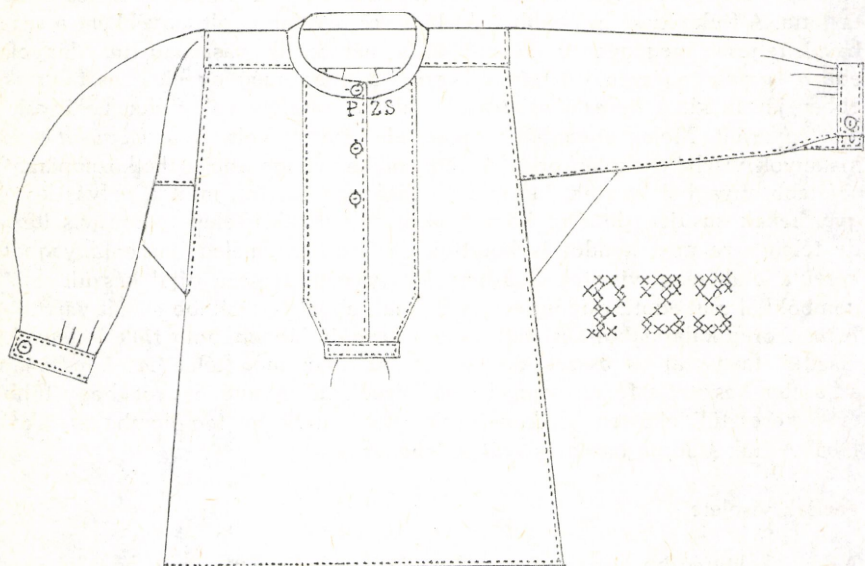
Kisgyermek viselete

A gyermekkor öltözetdarabjai az *ing*, *mellésszoknya*, *kezeslábas*, *farkassüü* (lányoknak), *kalap* (fiúknak), *tutyi*, *csizma*, *kis kaca*. Más *inget* varrtak a fiúknak, és mást a lányoknak. A fiúké gyolcsból készült, a férfiingek szabásformájára. A gyolcs mellett előfordult színes, mosóanyagból is, leggyakrabban kék színben. Kislányoknak ugyancsak gyolcsból varrták az *inget*, úgy, mint a felnőtteknek. Ujja köré csipkét varrtak, az ünnepi ingek újjára szélesebb csipke került. Az inghez fodor is tartozott, amely üzletben vásárolt csipkéből vagy varrásból készült. A 6-8 cm széles anyagot beráncolták, beszégték, és ünnepi alkalmakkor a kislányok nyakába kapcsolták. A *mellésszoknya*, *korcos szoknya*, *derekasszoknya* mindig mosóanyagból (a fiúké sötétebb, a kislányoké világosabb színűből) készült. A testhez simuló hosszított derékhoz a bő, ráncos szoknyát hozzávarrták, a vállakon széles pánt tartotta. A fiúké kissé hosszabb, a kislányoké rövidebb volt, egyébként a szabásuk teljesen megegyezett. Télen-nyáron, hétköznap, vasárnap fiúk, lányok ebben jártak egészen 0-10 éves korig. A fiúk még az első osztályt is ebben járták ki. A *kezeslábas* (*trityi*) csak téli viselete volt fiúknak, lányoknak egyaránt. Meleg anyagból varrták, alul nyitott volt. A *farkassüüt* csak kislányok viselték iskoláskorig. Az ünnepeket világosabb, a hétköznapiakat sötétebb anyagból varrták, hasonló szabásforma szerint, mint a pólyás korú gyermekek süsűjét, de erre körül fodrot is varrtak. Télen-nyáron viselték, de télen erre még kendőt is kötöttek. A *kis kaca* meleg barhentanyagból készült, csak télen viselték fiúk-lányok egyaránt. Hosszú ujjal készült, elől gombokkal csukódott, csipőig ért. A fiúknak ebből is sötétebb színűt varrtak. A *tutyi* öreg kalapokból készített papucs formájú lábbeli, amit fiúk és lányok viseltek tavasszal és ősszel, de bent a lakásban még télen is. A csizmát a suszter készítette fekete vagy barna bőrből, de mindig nagyot, hogy több éven keresztül lehessen hordani. Csak télen vették fel templomba és iskolába. A fiúk *kalapja* barna és szürke lehetett.

Férfiak viselete

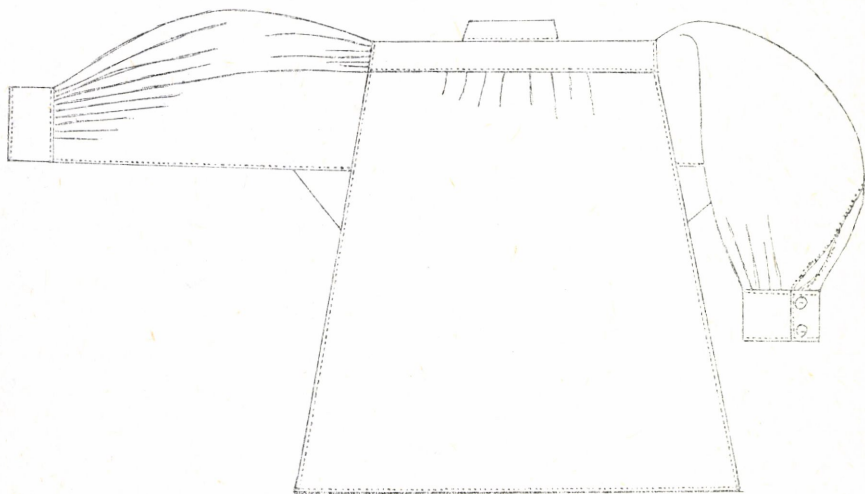
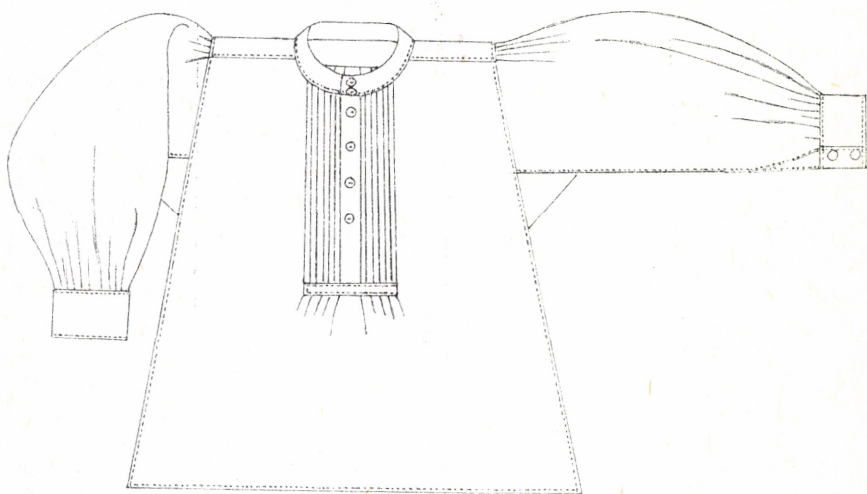
A férfiak legrégebb alsó testi ruhadarabja a *juhászos ing* vagy *bő ujjú ing*, amely mindig házi kendervászonból készült. Lobogós bő ujját nem fogta össze mandzsetta (kézelő). Gallér nélkül, nyaka körül pánt formájú szegővel készült, amit elől madzaggal kötöttek össze. A XIX. század végén már kezdték elhagyni, később már csak a juhászok viselték, innen maradt az elnevezése is. A *juhászos inget* az *ing* váltotta fel, amelyet általában 12-es vászonból varrtak (a vászon szélességének megnevezése). Ha 10-es vásznat vettek hozzá, ahhoz hozzátoldottak. 12-es vászonból egy szél kellett az elejének, egy a hátuljának. A vásznat nem vágták el, csak kettéhajtották, kívülről rávarrták a vállfoltot, kivágták a nyakkivágást, majd bevarrták a keskeny mandzsettába fogott ujjakat. A régebbiek gallér nélkül készültek, a későbbiekre már hegyes gallért is varrtak. Ezek az ingek a XX. század tízes éveiben még általánosak voltak, később ezeket ünnepre a *gyócsingek* váltották fel. Hétköznapokon és főleg nyáron egészen a második világháborúig mondhatók általánosnak. A *gyócsingek*¹⁰ anyaga az üzletben vásárolt gyolcs volt, de házilag készültek a *vászoning* szabásmintája szerint. Mindkét fajta inghez a múlt század végén *vászongatya* tartozott, amely keskeny szárú volt. A 9-es vászonból két szél képezett egy szárát, a két szára közé nagy ülepet varrtak. *Pártázata* 2-3 cm széles volt, madzagot húztak bele,

ezzel erősítették a gatyát a derékra. Az inget, melynek alját azsúrozással díszítették, csak hátul ráncolták apró ráncokba, és mindig belekötötték a gatyába. A XIX. század végén télen jelesebb ünnepeken sötétkék, vagy később fekete posztóból készült *vitizkötises nadrág* vagy *vőlegényruha* jött divatba, amelyet vastag, színes posztóval béleltek, zsebei körül és a szárán fekete zsinórozással díszítették. A *posztónadrág* legünnepibb viseletük volt, amelyet a legény gyakran vőlegénykorában kapott, és amíg élt, télen ünnepeken viselt. Az inghez és posztónadrághoz, illetve vászongatyához *posztómellény* is tartozott ugyanabból az anyagból, amiből a nadrág készült. Ezt is posztóval vagy barhentanyaggal bélelték, fekete zsinórozással díszítették. Kihajtó gallérját egy gombbal kapcsoltak a mellényhez.

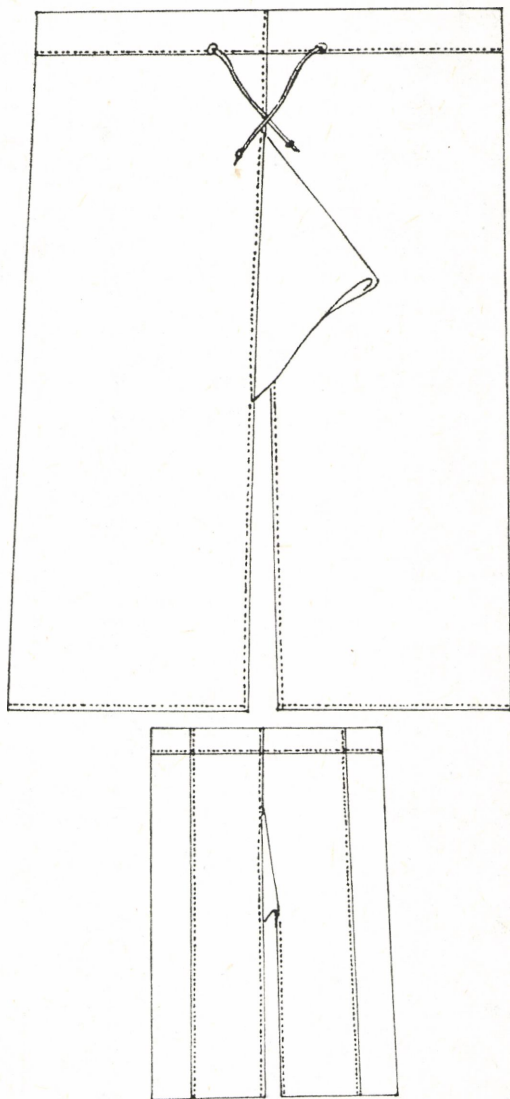

A XIX. század második felében öltözetükhöz *fékötény* tartozott, amely mángolatlan festőből készült, az egyik sarkát feltűzve viselték. A XIX. század végén már csak a juhászok viseletében fordult elő. Helyébe az ugyan-csak mángolatlan festőből készült *melleskötény* lépett, ezt használták vasárnap délután az állatok etetésénél. Ettől az időtől kezdődően nagy ünnepeken és vasárnapokon misére a nadrág pártázatába a *piros bécsi kendőt* háromszögre összehajtvá tették.

A XIX. század végén és a XX. század elején tavasszal és ősszel *kaczajt*¹¹ (könnyű kabát), télen pedig a fekete posztóból készült *dómányt* viselték. A *dómány* csipőig érő, csipőn kissé bővülő télikabát volt, amelyet *pocikszőrrel* vagy *birkabőrrel* béleltek. *Kötises gombolással* vagy *vitizgombolással*

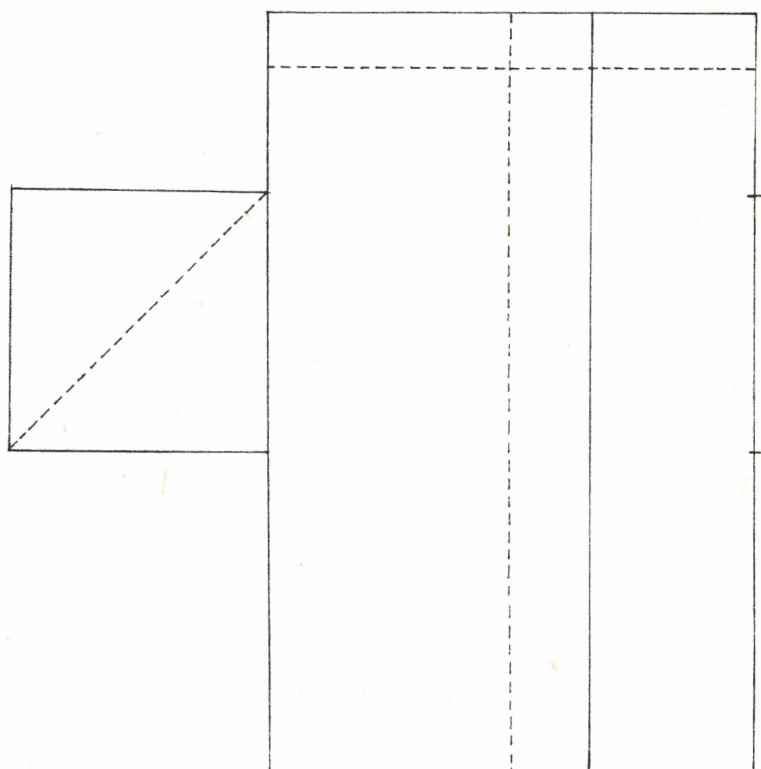

készült. A régebbiek ezüstgombokkal, az újabbak kötött gombokkal csukódtak. Mindkét kabáthoz *nyakravaló* (pamutsál) is tartozott, amelyet a nyakuk köré csavarva viseltek. Télen a *dómány* alatt még a kék *hárászból* (gyapjú-pamut) kötött vagy barhentből varrott ujjas *underát* vagy *unterczit* is viseltek.¹² Az első világháború után a *dómányt* *kétsoros kabát* váltotta fel, amely ugyancsak fekete posztóból vagy vastagabb szövetből készült, csipő alá ért, úgy szerették, ha minél hosszabb. Meleg barhentanyaggal bélelték,

kétsoros gombolással készült. A kétsoros kabáthoz már az *unterczit* nem viselték, helyette egyre gyakoribb a *szvetter*.

Öltözetüket télen-nyáron egyaránt a kétoldalt varrott, kemény szárú fekete bőrcsizma és a fekete kalap egészíti ki. Nyáron hétköznapiakon gyakori volt a *meztlábjárás* vagy a *saru*, illetve *papucs* viselése. A kalapok divatja is többször változott. A századfordulón a *pörge kalapok* (az idősök szélesebb, a fiatalok a keskeny karimájúakat) kedvelték, melyeket az első világháború előtt Esztergomban, később a párkányi, zselizi és lévai kalaposmestereknél vásárolták. Különösen híres volt Frach József lévai kalaposmester, aki igényeiket a leginkább ki tudta elégíteni. Télen báránybőr sapkát viseltek.

Alsó és felső ruhadarabok

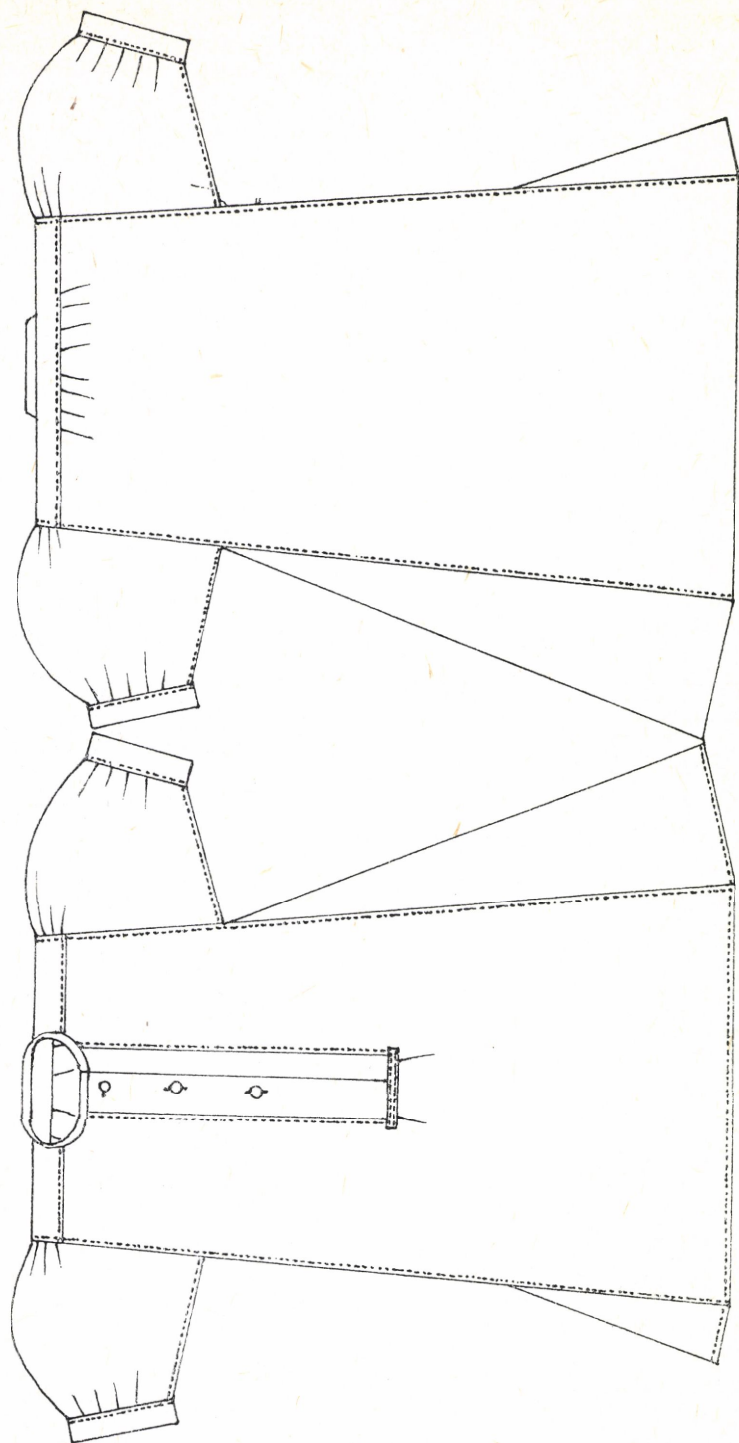
A női viselet alapját az *ing* és a *pendely* képezi.¹³ Ingből a nők háromfélét ismertek. A legrégebb a *sípujjú ing* volt, amely az első világháborúig volt általános. Ennek anyaga vászon volt, sima ujját két *mizlivel* és csipkével díszítették. Hétköznapokon, és főleg télen viselték. Ünnepi ingük a *combig érő fodros ing*, *hosszú ing* vagy *csipkés ing* volt. Eleje, háta gyolcsból készült, hónaljába különböző méretű *pálhát* vagy *cviklit* toldottak be. Elejét *mizlivel* vagy aszúrozással díszítették, *kikötötték* (díszítési eljárás), vállfoltot varrtak rá, majd elkészítették a nyakkivágást és elől a gombolást. A nyakkivágás körül csak egy centiméternyi szegés adja a gallért. Ujjait üzletben vásárolt varrott csipkéből varrták, olyan hosszúra, hogy a kart csaknem csuklóig takarta. Ujjait vállban *tűránkra szedték* (kézzel ráncolták), ezért az ujjá *tűránccott*. A csipkeujjú inget nyakban géppel húzták össze, vagy kézzel rakták le egészen apró ráncokra. Ujjait különféle színű szalagokkal (fehér, rózsaszín, világoskék) megkötve viselték. Csak ünnepi alkalmaakra vették magukra.

Hétköznapokon általánosan a *lémececs inget* vették magukra, amelynek szabása nagy vonalakban megfelel a fodros ing szabásának. Ugyancsak csipőn alul érő, gyolcsból varrott, elől gombokkal csukódó bő ujjú ing, amelynek bő ujját keskeny *lémececs*be fogták (innen a megnevezése is), s ezt *galannyal* kötik meg. Vállfoltja, *pálhája* van, a két vállon a nyakrésznél háromszögletű *pöccel* bővítik. Az ujjá hossza 28 cm, a szélessége megfelel a gyolcs szélességének (80-90 cm), felül és alul is kétsoros *tűránccolással* húzzák össze, és varrják be a *lémececs*be, illetve a vállba. A fiataloknak a *lémececs* szélére keskeny csipkét is varrtak. A *lémececs inget* hétköznap és kisebb ünnepeken télen-nyáron viselték. Napjainkig viseli az idősebb generáció. A *lémececs ing* korában vékony házivászonból készült, majd fokozatosan váltotta fel a gyolcs. Előbb az ujjak, majd az eleje, végül az egész gyolcsból készült. A méretet a varró mindig egy másik ingről vette.

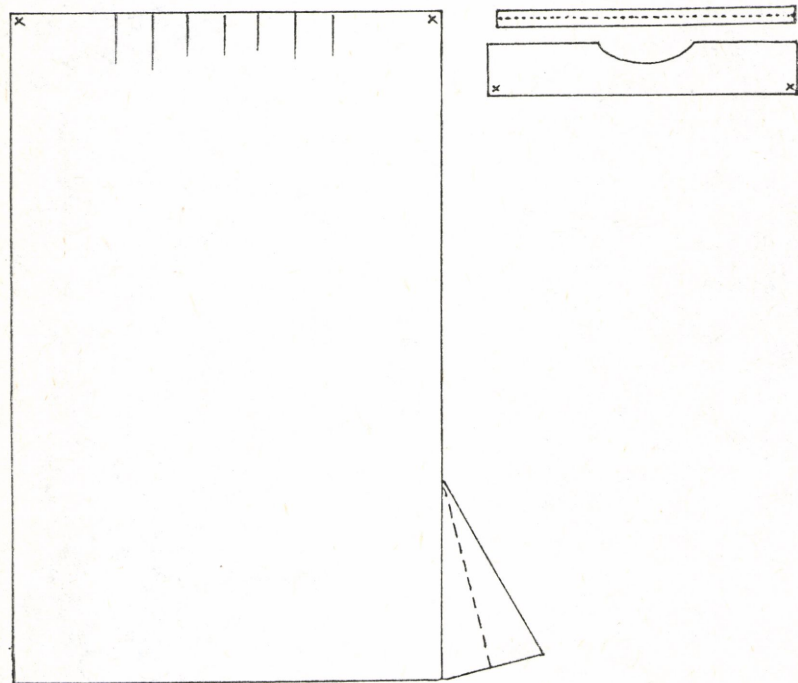
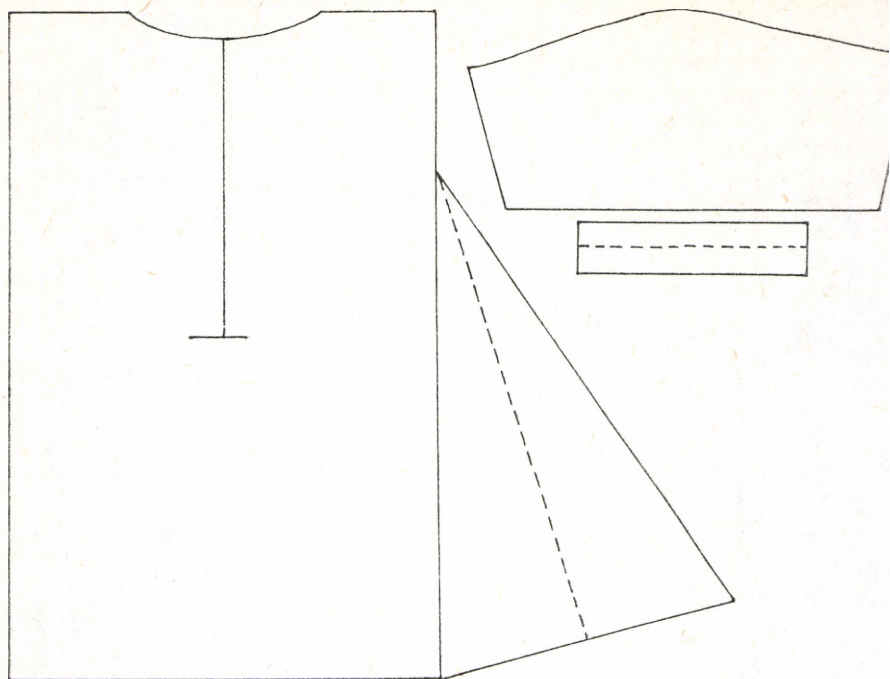
Mindháromféle ingükhöz *pendel*, *péntő* tartozott, amelyet minden asszony magának készített el. 3 rőf vagy 1 és $\frac{1}{2}$ méter kendervászon¹⁴ kellett hozzá keresztben (Kéménden nem keresztben, hanem hosszában vették a vásznat). Egyik szélén *tűránkra szedték* (tüvel összeráncolták), 3 ujjnyi gallérba fogták be, ami *galannyal* kötődött vagy gombbal csukódott. Elején a két vágott végét összedolgozták, összehímezték vagy *aszúrozták*. Monogramot is varrtak bele. Garampáldon a *pendelyt* hátul varrták egybe, elől hasítékot vágtak és *golonnal* kötötték meg. Kéménden a *pendelyt* négy szél vászonból varrták, a vászonszéleket *nyakonvarrással dolgozták egybe*. Gallérja minden faluban egyforma volt. Egy-egy lányok férjhezmenetelekor 10-12 *pendelye* volt. A második világháborúig mondható általánosan elterjedtnek, azután fokozatosan a vállon gombos, hosszú gyolcsing váltotta fel.

A XX. század elején az ing fölé és a *pendely* alá *korcos potándlit* öltöttek, amely egy hurkaszerűen összecsavart vászondarab, korcokkal ellátva. Csipőtől csipőig erősítette a testet, és tartotta a szoknyákat. Később a *potándlit* rávarrták az alsó, majd a felső *pruszlikra*.

Az ingre télen-nyáron *alsó pruszlikot* (*ásó pruszlikot*) vettek fel, amelyet szabásminta szerint varrtak mosóanyagból, ez az inget a testhez szorította. Elöl végig gombolódott, hátul a hosszított derékra rávarrták a *potándlit*. Az *ásó pruszlik* fölé nyáron *felső pruszlikot* vettek fel, amelynek az anyaga az

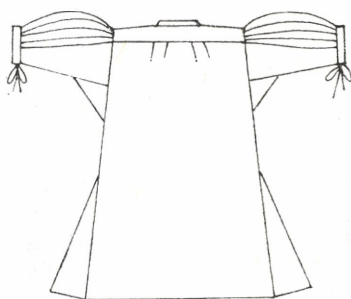
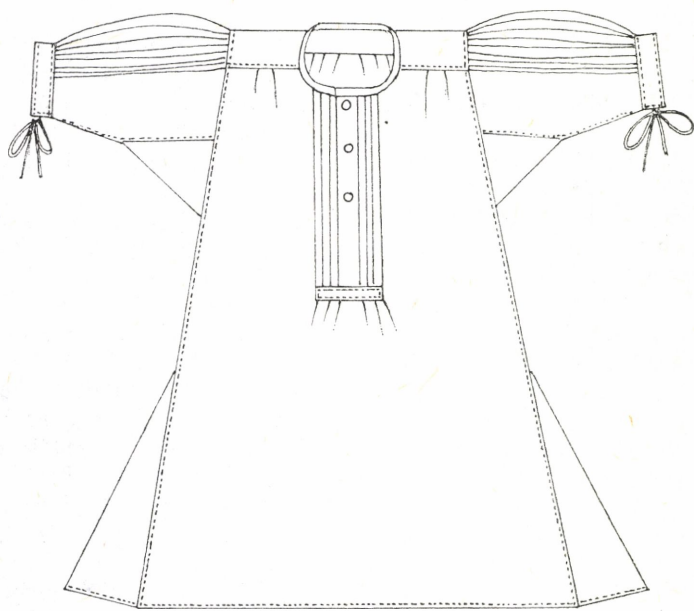
Kendervászon női ing munkaalkalmakra — Bény

Kendervászon női ing szabásrajza — Bény

alkalomnak megfelelően lehetett selyem, bársony, szövet, újabban *vastag selem*, leggyakrabban azonos a szoknya anyagával. Testhez szabott, csipőig érő, vászonnal bélelik alá, hogy jobban tartson. A mélyen kivágott pruszlikot elől csupán a kivágás mentén és hátul a karcsúsító vonalak mellett díszítették (aranyos vagy ezüstös) csikokkal, de csak a selyempruszlikot. Az utolsó néhány évtizedben a fiatalok körében az alsó pruszlik elmaradásával a *poándli* már mindig a *felső pruszlikra* kerül.

A tavaszi-nyári időszakban *lipityőt, lebegőt* (Garampáld) vesznek fel, amelynek anyaga különböző, az alkalomnak és időjárásnak megfelelően; vékony festő, karton, selyem, barhent, szövet, bársony, plüss. Általában csak munkához viselték, de Bényben és Kéménden vasárnap délután is. Testhez szabott, elől végig gombokkal csukódott, vállban ráncolt ujjakkal, általában

Lémeces ing — Bény

nem díszítették. Hátul *hólyagránc* díszítette (*hól, mélyebb hajtás*), ezáltal az alja fodros volt. Garammikolán varrták.

A felsőtesten télen *kacát* viseltek, amelynek változatos megnevezése igazolja leginkább közkedveltségét. Neveztek *kacának, farkaskacának, kapcsos kacának, selemkacának, vatelinos kabátnak* vagy *brúzskabátnak*. Anyaga lehetett klott, selyem, szövet vagy bársony (*nyalott bársony, brúzsbarzsony*), régebben posztó is. Kéménden szabóval varratták, vagy Esztergomban a vásáron szerezték be. Általában fekete vagy barna színekben fordult elő, testhez szabott, duplán bélelt. A külső bélése vászon, selyem vagy barhent volt, alatta pedig vatelin. Gyakran bélelték báránybőrrel is. Nem díszítették, de az alján levő fodorra fekete bársony szegélyt vagy szörmét varrtak, az ujjvégekre pedig mindig fekete bársonyt. A *farkaskaca* legfőbb dísze az ezüstcsat volt, amely elől összefogta. Ez alól a nyakra való kendő mindig kilátszott. A legkedveltebb ruhadarabjuk volt, amelyet az idősek nyáron is viseltek, általában ünnepi alkalmakkor. Amelyik már meg volt *husolva* (kopva), azt hétköznap vették fel, de előbb változtattak rajta. Lefejtették róla a fodrot, és ekkor már *vedrátká* volt a neve; munkába, hétköznap viselték.

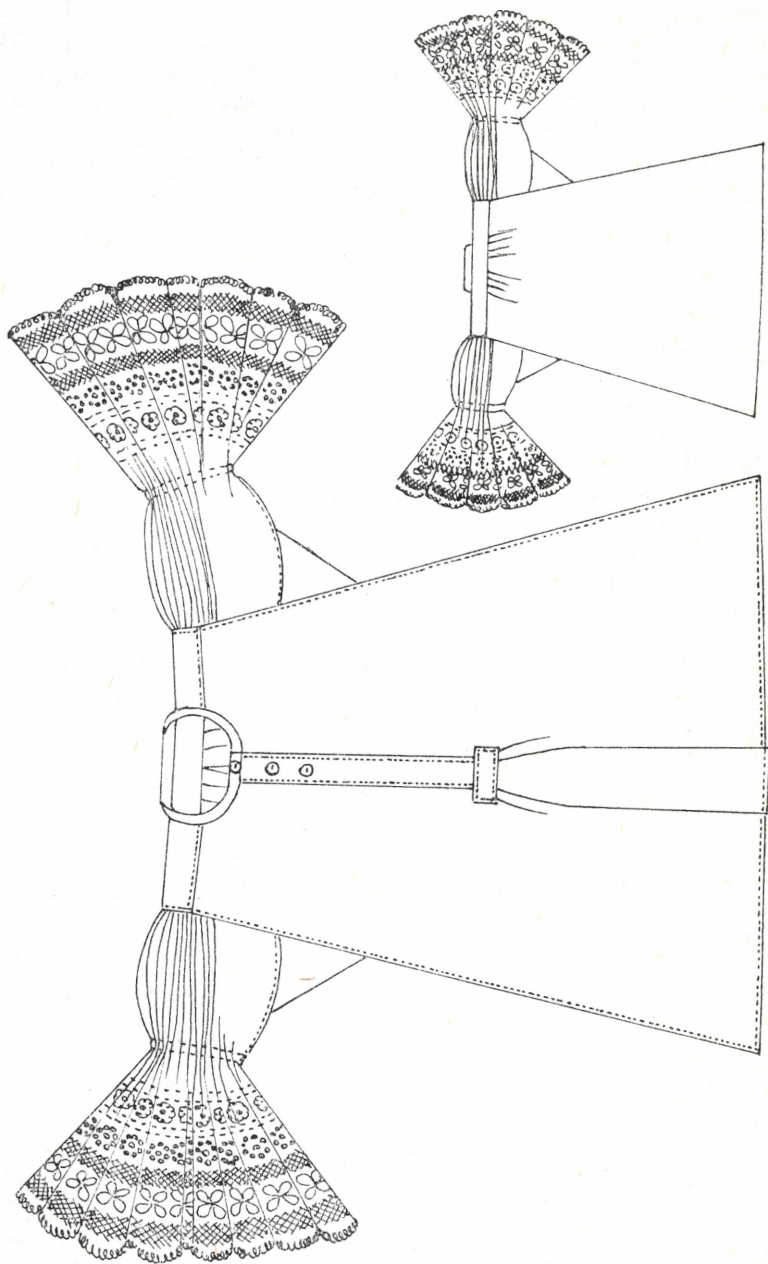
Újabb téli öltözetdarabjuk volt a *bekecs, lajbi* (Kéménd), *bőkös* (Garampáld), amely a harmincas évek után kezdett elterjedni, és kb. 1938-tól mondható általános viseleti darabnak. Az *ujjatlan bekecs* készülhetett meleg posztóból vagy báránybőrből.

Az alsótesten a *pendely* fölött *alsószoknyákat* viseltek. Az alsószoknya anyaga lehetett *pargét* (barhent), posztó, ill. az úgynevezett fehér csipkés aljú, keményített, vasalt gyolcs alsószoknya.

Általában 7-8 szélből varrták. Legrégebbi a *zöld allyú* vagy *kétallyú szőrszoknya*, amely vastag posztóból készült, és zöld vagy piros szegője volt. Kéménden csak zöld szegést használtak.¹⁵ Ennek aljába még drótot is húztak, hogy jobban álljon. Az alja dupla volt, hogy többet mutasson. Mindig ezt viselték a pendely fölött. Az idős adatközlők emlékeznek arra, hogy a posztó alsószoknyákat valamikor felsőszoknyaként viselték. Amikor már csak alsószoknyaként viselték, a szegényebbek a felső részét gyakran barhentből varrták, csak az alja volt szőr, vagy *szamárszőr*.¹⁶ Erre színes barhentszoknyát vettek fel, amelyet *szegett allyúnak* is neveztek. Alját gyakran szegték fel zöld posztóval, és 3 ujjnyi fővarrást is varrtak rá. A gyolcsinggel egy időben jött divatba a fehér csipkés aljú, keményített, vasalt alsószoknya, amelynek alját vásárolt csipkével szegték. Ez került mindig a felsőszoknya alá. Alsószoknyából a lányok, fiatal menyecskék 10-12 darabot is felvettek, a következő sorrendben. A *péntő* fölé mindig a posztóból készült *kétallyú alsószoknya* került, amelyet télen-nyáron, ünnepen és hétköznap viseltek. Erre *pargét alsószoknya* került, mindig annyi, amennyit az alkalom megkívánt. Ünnepeken több is.) A keményített, vasalt alsószoknyákat csak ünnepi alkalmakkor vették fel, ebből általában hármat viseltek egy-egy alkalommal.

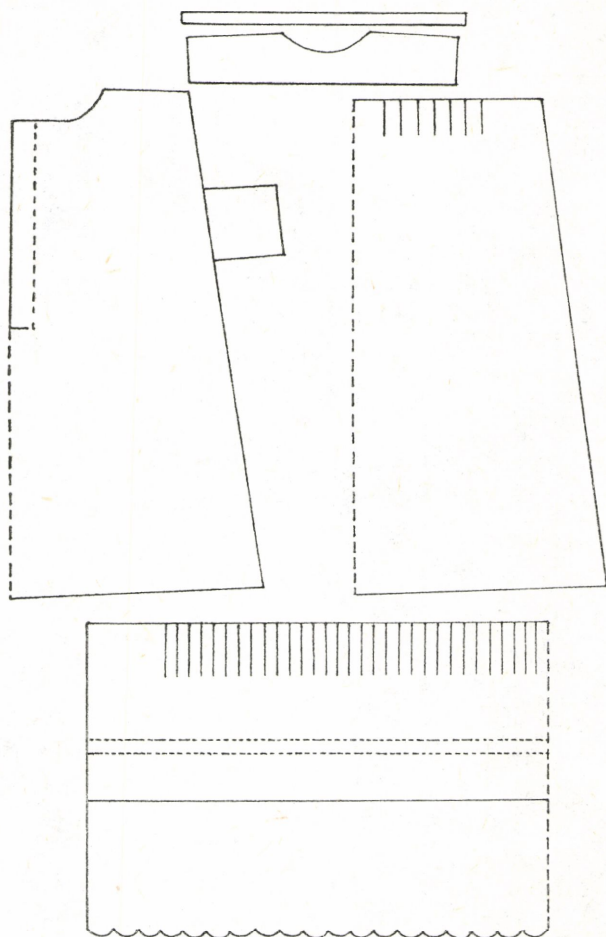
Felsőszoknyáikat 9-10 szélből varrták. Ezek anyaga lehetett *lángszínű festett, rozsdás festett, fényes festett*, posztó, bársony, szatén, kangár, karton, később *vastag selem*. Kedvelték a *moldony szoknyákat* is, amelyek színük vagy mintájuk szerint lehettek *kék* vagy *zöld moldony, piros haluskás moldony*. Régente *százcáncú selyem vigonót* vettek fel, később *atlacot* vagy *liont* (szövet). Attól függően, hogy ki milyen szoknyát viselt, gyakran lehetett hallani, hogy *módho' van szabva*. A kiszabott felsőszoknya aljára legelőbb rávarrták a 25-30 cm széles *pléhet*, úgy, hogy az a színéről ne lát-

szódjék, majd a 3-7 számelit, fővarrást. (Régebben még 2 ujjnyi széles szalagot is varrtak rá, majd újra a számeli következett.) Aljára ördöglakat, csík vagy csipke került, attól függően, hogy milyen alkalomra készült a szoknya. Derekat kézzel ráncolták; előbb a nagy ráncokat rögzítették,

Az ünnepi fodros ing — Bény

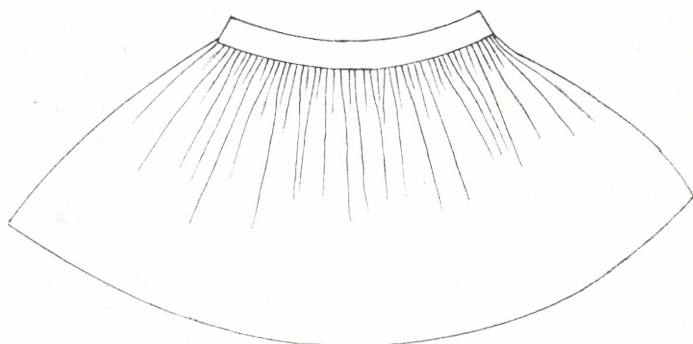
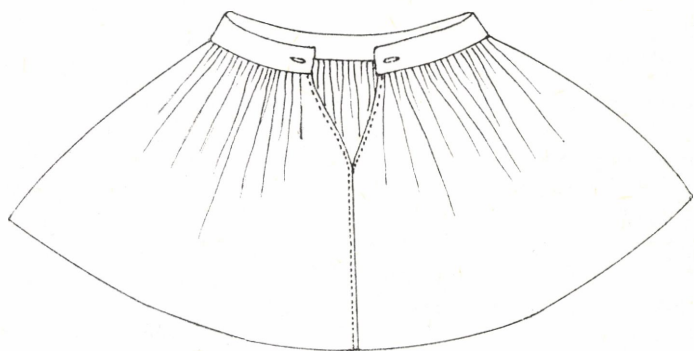
amelyek alulra kerültek, majd az apró ráncokat szedték tőráncre. A hason nem ráncolták, ott sima maradt; elől hasitékot hagytak. (Újabbán a szoknyákat elől nem varrják össze, így könnyebb tárolni.) Azután az így elkészített szoknyát a gallérba foglalták, és *parasztkapcsot* varrtak rá. Ezzel erősítették a *poándlira*. Régebbi szoknyáik ezzel készen voltak, a ráncokat tovább nem rögzítették, hanem a testen igazították el, azaz az alszoknya ráncaiba rakták le. Körülbelül a 20-as, 30-as évektől kezdődően a felső apró ráncokat forrósitott kulmivassal rögzítik, a szoknyákat *kulmizzák*. A még ma is dolgozó 75 éves Szőke Lujza néni bényi varrónő így emlékezik vissza a szoknyák készítési módjára: „Még édesanyám idejében, aki szintén varrónő volt, nem kulmizzák a szoknyákat, csak mi kezdtük. Mink találtuk ki a drága jó édesanyámmal.” A kulmivasat kováccsal készítették. Átmérője 3 cm volt, és olyan hosszú, amilyen hosszan a szoknyákat ráncolni kell (kb.

A fodros ing szabásrajza — Bény

28-30 cm); vége gömbölyített. Szemes parázson melegítették fel (faszén nem jó, mert az lángol és füstös), annyira, hogy meg ne égesse a ruhát. A vasat egészen a rögzített ráncokig tették a szoknyára, s úgy formálták a gömbölyű ráncokat. A századforduló idején, egészen a húszas évek végéig hosszabbak voltak, csaknem fél lábszárig értek a szoknyák. A jelenlegi varrónő, Szőke Lujza néni kezdte varrni a rövidebb szoknyákat, mert neki így jobban tetszett. „A kurta szoknya úgy szép, ha rövid. Nem szép, ha hosszú. A falunak is nagyon tetszik így röviden.” Ma már jóval a térd fölé érnek. Még ma is varrják mindenféle anyagból: posztóból, selyemből, kartonból. Kartonból szeret Lujza néni a leginkább varrni, mert az nem csúszik. A posztószoknyák alját még ma is zöld posztóval szegi fel. A szoknyákat úgy varrják, és öltik magukra, hogy a legalsó szoknya egy centiméterrel hosszabb legyen, hogy egy picit *kilásson*.

A szoknyákhoz mindig viseltek *kötényt* is. Ezekből több félért is ismertek. A legrégebbi kötényük a *körülkötény* volt, csipkeköténynek is nevezték. Vársárolt madeirából varrták, 8-10 cm-rel rövidebbre, mint a szoknyát. Teljesen körülérte a testet, a szoknya csak a kötényen keresztül látszott át. Előfordult fekete színben is, azonban gyakoribb volt a fehér. Kötője élénkpiros, elől

A pendel — Bény

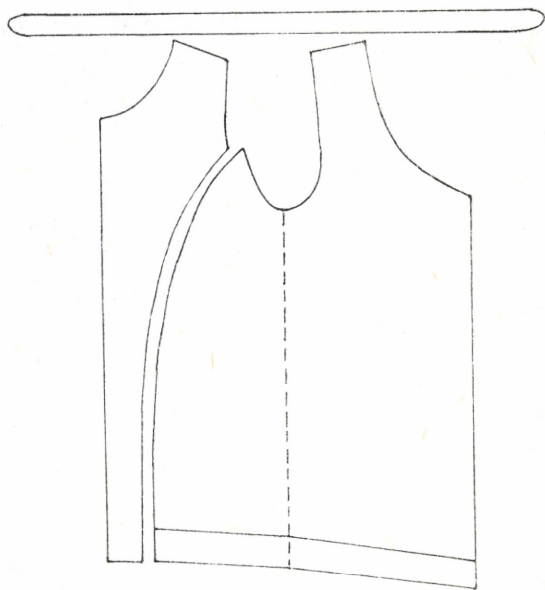
kötötték csatra, és lelógott a szoknya hosszáig. A harmincas évekig volt általános ünnepi viseleti darab, azután már csak a menyasszony esküdött benne és viselte fiatalasszony korában olyan ünnepeken, mint a húsvét, karácsony, búcsú és úrnapi. A *körülkötényt* a *kis kötény* váltotta fel, amely csipőtől csipőig ért, olyan hosszú volt, mint a szoknya. Előfordult fehér és fekete színben, hétköznap színes, az utóbbi időben, a második világháború után ünnepekre is színes, gyakran azonos a szoknya anyagával. Anyaga lehetett klott, szövet, selyem, s az utóbbi időben mintás selyem. Alsó részére 8-10-12 *fővarrást*, *mizlit* varrtak, és a kötényt keskeny csipkével körülvarrták – a fehéret fehérrel, a feketét feketével. Legünnepibb az idősebbeknél a fekete szövet, fiataloknál a fehér selyem volt. A második világháború után a sajátos szabású *melleskötény* jött divatba, amely napjainkig a legkedveltebb hétköznapi és *félnépi* kötényük. Kartonból varrják, leggyakrabban sötétkék vagy világoskék fehér apró mintás anyagból. A mellrészt egybeszabják a *loknis* alsórésszel, széles pántok kerülnek a vállakon keresztbe, hátul kötődik.

A női viselet szoros tartozéka volt a *vállkendő*, amelynek változásait a XX. század elejétől nyomon követhetjük. Legidősebb adatközlőnk még emlékezik a rózsaszín és kék gombos vállkendőkre,¹⁷ amelyek már századunk elején kimentek a divatból. Utánuk a *nyecces kendők* és a *tilangli kendők*¹⁸ jöttek divatba. Ezeket általában csak fiatal korban viselték, kimondottan ünnepi alkalmakkor. Ha beporosodtak, Garampáldon mosatták, ahol „*nagyon értettek*” annak kikészítéséhez. Az erősen kikeményített gazdag túllfodrot apró, egyenletes ráncokba szedve kellett megszáritani, s ehhez nem mindenkinek volt türelme. Ezek után már a húszas években kezdtek divatba jönni a *rojtos selyemkendők* mindenféle színű rojttal. A nagy selyemkendőkhöz a rojtokat külön vásárolták meg, és maguk kötötték a szebbnél szebb mintákat. A rojtos selyemkendők is az ünnepi viselethez tartoztak. Végül a *kasmirkendők* terjedtek el, amelyeknek három fajtája volt kedvelt. A *gyarmati kendő*, melyet rózsaszín, egymásba kapcsolódó koszorú díszített, kék virágmintákkal és zöld levelekkel, azután a nefelejcses, apró kicsi rózsákkal (mint az árvácska), s végül a *tüttüsös* és *petrezsélmes kendők*, amelyek főleg az idősebbek öltözetdarabjai voltak¹⁹, s megnevezésüket a minták után kapták. A nagyméretű kendőket keresztbe, háromszögletűre hajtották, és a nyakba helyezték, úgy, hogy hátul rövid *csücskéje* legyen. Elöl a mellen keresztettkék, és hátul a szoknyák fölött kötötték meg, a két végét kétfelé eligazították. A *petrezsélmes* és *tüttüsös kendők* kivételével a vállkendőket hátul szalaggal kötötték át, s a szalagok két végét a vállkendő lógó csücskeihez igazítva kétoldalt a szoknya hosszáig lógni hagyták.

Öltözetük nem lenne teljes a *járulékok*, viseletkiegészítők nélkül, amelyeket nagyobb ünnepi alkalmakkor a lányok és fiatal menyecskék viselnek. Különösen a szalagok teszik teljessé hagyományos viseletüket. Ezek között a legfontosabb a *gyöngybevaló* hajkötő. Bényben *begyegőnek*, Garampáldon *piyegőnek* is nevezik. Leggyakrabban piros színű, 6-8 cm széles szalag, amelyet nagyobb csatra megkötve lányok és fiatal menyecskék ünnepi alkalmakkor tűznek a mellükre a vállkendő fölé. Végei kb. derékig lógnak. A *karravaló* ugyancsak 6-8 cm széles, egyszínű, régebben piros, újabban rózsaszín vagy halványkék szalag, amelyet ünnepi alkalmakkor a csipkés ujjú ingre kötöttek. A *farravaló*, vagy ahogy Garampáldon nevezik, a *farkötő*, 8-10 cm széles, egyszínű vagy virágos mintás szalag, amelyet előre kötnek meg széles csatra és tűzik hátul a szoknyára, úgy, hogy végei a szoknya hosszával megegyezzenek. A szélesre kötött masli egészen a csipőig

ér. A kötényeléaló: 6-8 cm széles egyszínű szalaggal körülkötik a csipő-
jüket, elől maslit kötnek, s olyan hosszan hagyják lógni, mint a szoknya
hossza. Lányok és fiatal menyecskék viselik.

Nagyobb ünnepek alkalmával a lányok és fiatal menyecskék többsoros
gyöngyöt, ezüst gyöngyöt viselnek a nyakukon, amelynek 2-3 sora lelóg

Női pruszlik és szabásrajza, csipőn a farpárnával — Bény

egészen a mellig. Viselték a *habgyöngyöt* is és tánchoz az *egysoros ezüstláncot*, amelyet Esztergomban vásároltak.

Ünnepi viseletükhöz hozzátartozott a *kezebeli* vagy újabban a *zsebkendő*. A régebbi *kezebeli* fehér gyolcsból készült, nagyobb négyzet alakú volt, amelynek mind a négy sarkába virágot hímeztek, vagy nevük kezdőbetűit varrták bele. 6-8 cm széles horgolással szegték körül.¹⁹ A második világháború után már üzletben vásárolt zsebkendőt vittek a kezükben, de nem nőit, hanem a nagyobb méretű férfizsebkendőt, ezt is, mint a *kezebelit*, hosszúra hajtották össze, s az imakönyv mellé fogták.

Télen posztóból készült *tuszlyit* viseltek, szőrmével szegték körül, nyakba akasztották, a kezek melegítésére szolgált.

Haj- és fejviseletek

Az eladó lányok haját az első világháború előtt ünnepi alkalmakkor *kifonóba* fonták, kifonót fontak bele. Hajukat fültől fülig és elől középen választották el, majd a fiatal lányoknak közvetlenül a fülük fölött *hármason* vagy *rozsmaringosba* befonták a hajukat 4-5 cm hosszúságban. Az idősebb lányok befelé, *kóbászba* csavarták, sodorták a hajukat. Hátralát a tarkónál összefogták a simán hátrafésült harmadik ággal, *galannal* megkötötték, és hármason fonásba fonták, úgy, hogy mindegyik ághoz egy-egy, kb. négyujjnyi (8 cm széles) virágmintás szalagot, a *kifonót* fonták (Barton előfordult, hogy *habos* szalagot is használtak kifonónak). A szalagot a hajjal *kóbásszerűen összefonták*, úgy, hogy virágmintái kifelé legyenek, felülre kerüljenek. Még betétet is tettek bele, gyolcs vagy más anyagból, hogy vastagabb legyen, keményebben álljon. Ez a *kifonó* majdnem a szoknya aljáig ért. Régebben, amikor még a szoknyák hosszabbak voltak, kb. annak a feléig ért. Alul, egyarasznyira a kifonó végétől, egy másik szalagból csatot kötöttek rá, amelynek lelógó végei hosszabbak voltak a kifonónál. *Ásó csat*nak vagy *ásó hajkötő*nek is nevezték, és minden esetben viselték. Az *ásó csat* rendszerint tűzpiros, méregzöld, rikitő kék vagy élénksárga színű volt. Jeles napokon ezenkívül még *főső csatot*, *főső hajkötőt* is kötöttek a hajukba oda, ahol a *kifonó* kezdődött. Ezt is virágmintás szalagból nagyobb csatra kötötték, és kb. 20 cm hosszán lelógott mindkét vége.

Az első világháború utáni években már nem választották három felé a haját, csak simán hátrafésülték és egy ágba fonták. Ennek a végébe már csak rózsaszín vagy világoskék szalagot kötöttek. A szalagot nem a haj végére, hanem a hajtóhoz erősítették.

A lányok ünnepeken télen-nyáron hajadonfőtt jártak. Hétköznapokon, különösen hideg időben és nyáron a poros munkákhoz kendőt kötöttek a fejükre.

A menyecskék a hajukat ugyanúgy választották el, mint a lányok. Két-két fonatot fontak a halántékukon, majd hátul egy fonatban folytatták, s ezt a fonatot kontyba tűzték a fejtetőn. A kontyra jelesebb ünnepnapokon a *pintli* került, amely elől *neccelt csipkéből* készült és erősen keményített, sűrű ráncokba szedett volt, hátsó sima része pedig a kontyot takarta. Fiatal menyecskék fehéret, idősebbek feketét viseltek. A *pintli* sima részére a *kemény konty* vagy *aranyos konty* került, amelyet keménypapírból konty formájúra készítettek, és selyem- vagy szövetanyaggal vontak be, a kisebb ünnepre valót pirossal vagy *gyenge pirossal* (rózsaszín); az ünneplőket aranyos csipkével.²⁰ A belsőjébe egy 8-10 cm hosszú lúdtoll vagy *kontyfa* van erősítve cérnával,

ennek segítségével erősítik a hajhoz. A díszes kontyra egy széles, piros vagy zöld, habos-mintás szalagot kötöttek széles csatra, a két végét a szoknya aljáig hagyták lógni. Ez a főkötőt körbe eltakarta, annak csak hátsó része volt látható. Ünnepeken erre még *felső kendő* került, amelyet elől az áll alatt tűztek össze. Legünnepebb kendőjük az első világháborúig a *tilangli* kendő volt, amelyet fehér fonallal kihímeztek. Néha ennek hátraeső csücskére neccelt szélt varrtak, amelyet a *pintli*hez hasonlóan keményítettek, és apró ráncokba szedtek. Ezáltal a kendőnek szebb esése volt. Az első világháború utáni években helyére lángszínű selyemkendő került, de télen főleg az idősebbek bársonykendőt kötöttek. Mind a négyfajta kendőjük ünnepi viselet volt. Kisebb ünnepeken a színes *selyemkendőket* és a *zseniliakendőt* kedvelték. Télen a meleg *belinder*- és a legkedveltebb a *gyere-haza-kendő* volt posztóból, amelyet mindenféle színben viseltek. Kisebb ünnepeken gyakori volt a kockás kendő.

Hétköznapokon, de a két világháború között már ünnepeken is a *pintli* és a konty helyett *hátrakötő kendő* takarta a menyecskék haját. A legkedveltebb hátrakötő kendőjük a piros *bécsi kendő*, amelyet a menyecske esküvője után csak öt-hat évig viselhetett. Azután már kasmir- vagy sötétebb *delénkedővel* csapta hátra a fejét. Ünnepeken a *hátracsapóra* még *előrekötő kendő* is került; mindig az alkalomnak és időjárásnak megfelelően. Az *előrekötő kendőket* előre egészen a homlokra húzva, két mély ráncba igazították, az ünnepeket csak megtűzték, a köznapiakat két csomóra kötötték. Az ünnepi selyemkendőkbe *csipkés szélű* gyócskendőt tettek, amelyet erősen kikeményítettek, hogy a felső kendő jól álljon. Ezt mindig úgy kötötték, hogy egy kicsit oldalt kilátsszék.

Lábbelik

A nagyünnepi viselet szoros tartozéka a *ráncos torkú, tiklis, csörgős-csikorgós piros csizma* volt, amelyet a lányok rendszerint esküvőjükre kaptak, és fiatal menyecske korukban viselhettek. A kisebb ünnepeken a vőlegénytől jegyajándékba kapott fekete *sárga tűzésű* oldalvarrott csizmát viselték. Mindkét fajta csizma készítési módja hasonló volt. Az oldalvarrott *ráncos torkú piros csizma* szára térdig ért, az oldalvarrásnál aranyos, vagy ezüstös fonallal díszítették gyöngyszemes öltéssel. A saroknál félkör alakban *tőzés* díszítette. A szárát lent a térdnél már nem keményítették, hogy lehajlásnál ne vágjon a húsba. Talpába csikorgót varrtak, ezért nedves időben sosem viselték. A talpa és a sarka közé, a sarokhoz erősítve egy kis félkör alakú patkót, *szárnyas patkót*²¹ tettek, amelyre kaszapenge darabokat erősítettek, ezáltal a csizma járásakor szépen *csergett*. Az oldalvarrott *sárga tűzésű tekete csizma* a kisebb ünnepek lábbelije volt. A sárga vagy piros bőrtűzést gyömbérrel tisztították. Ezek forgatható csizmák voltak, Bényben vagy Esztergomban készültek. Később ezeket a *tisztiszárú*, hátulvarrott, barna és fekete csizma váltotta fel, de a piros és fekete oldalvarrott *ráncos torkú csizmák* még a két világháború között is kedveltek voltak. Ugyancsak a két világháború közötti években kezdett elterjedni ünnepi alkalmakra a színes bársonycsatos félcipő, amelyet harisnyával viseltek. Harisnyát a csizmával is viselték, a múlt század végén és századunk elején gyakori volt a színes (kék, sárga), később a fiataloknál fehér, idősebbeknél barna vagy fekete színű.

Hétköznapokon nyáron általános volt a meztlábjárás, hidegebb időben papucsot viseltek, amit a cipész elkopott csizmaszárból készített. Nyáron, ha a faluba mentek, *mamuszt*, *tutyit* vettek a lábukra, amelyet vastagabb posztó-